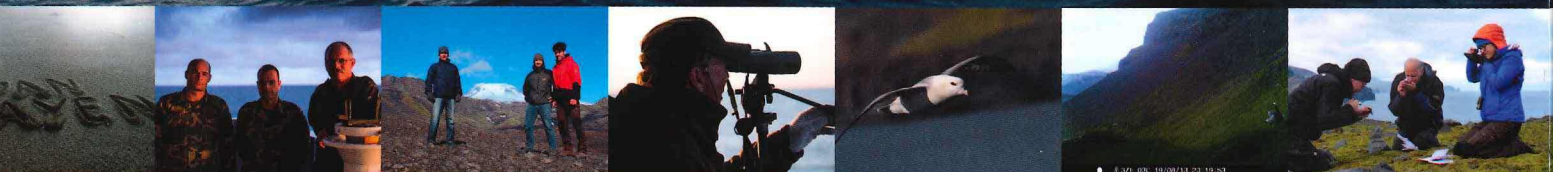

MET DE **ZR.MS. ZEELAND** OP EXPEDITIE NAAR **JAN MAYEN**

redactie: Louwrens Hacquebord, Eelko Postma en Erik Verheul

Vormgeving: Nynke Tiekstra, ColtsFootMedia, Rotterdam

Omslagfoto: Wouter Jan Strietman

Alle andere foto's zijn gemaakt door de deelnemers aan de Jan Mayen-expeditie 2014.

De expeditie was een initiatief van de Koninklijke Marine en kon plaatsvinden dankzij de inzet en ondersteuning van de bemanning van de Zr. Ms. Zeeland. De expeditie werd uitgevoerd met toestemming en medewerking van de Noorse autoriteiten.

Dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij de financiële steun van de Willem Barentsz Stichting.

Koninklijke Marine

rijksuniversiteit
 groningen

TNO innovation
for life

**WILLEM
BARENTSZ
POLAR
INSTITUTE**

Universiteit Utrecht

ISBN: 9789491431869

Copyright © 2015: de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording, or by any information storage or retrieval system, without permission in written form from the authors.

Met de Zr.Ms. Zeeland op expeditie naar Jan Mayen

redactie

Louwrens Hacquebord,
Eelko Postma en Erik Verheul

Barkhuis
Groningen
2015

INHOUD

VOORWOORD 5

1 | INLEIDING 8

Louwrens Hacquebord, Eelko Postma
en Erik Verheul

* INLEIDENDE ZETTEN

Erik Verheul

2 | DE MARINE EN MARINIERS OP JAN MAYEN 16

Roel Beckers

* NOORSE BELANGSTELLING

Susan Barr

3 | EEN VULKANISCH EILAND 24

Bernd Andeweg

4 | EEN ZEEREIS NAAR HET HOGE NOORDEN: WALVISSEN EN ZEEVOGELS ONDERWEG 30

Kees Camphuysen en Rob van Bemmelen

5 | VOGELS OP JAN MAYEN 36

Kees Camphuysen en Rob van Bemmelen

6 | EEN ONTHOOFDE VOEDSELPYRAMIDE 40

Maarten Loonen

7 | DE VEGETATIE 46

Hans Kruijjer en Michael Stech

8 | WALVISSEN EN SONAR 52

Frans-Peter Lam

9 | NEDERLANDERS OP JAN MAYEN 54

Louwrens Hacquebord

* DE OVERWINTERING IN 1633-1634

Louwrens Hacquebord

10 | EEN GEDENKSTEEN 66

Erik Verheul

*** MICHIEL ADRIAENSZ
DE RUYTER**

Louwrens Hacquebord

**11 | ARCHEOLOGIE EN
ARCHEOLOGISCHE
VERKENNINGEN 74**

Marthe Koeweiden, Frigga Kruse
en Frits Steenhuisen

*** DE KANONNEN VAN HET NOORSE
WEERSTATION**

Louwrens Hacquebord

12 | HET NOORSE WEERSTATION 80

Eelko Postma en Jeroen Rijlaarsdam

13 | KWIK UIT DE BEERENBERG 84

Frits Steenhuisen

**14 | HET VERHAAL
VAN DE MEDIA 86**

Kolijn van Beurden en Machiel Martens

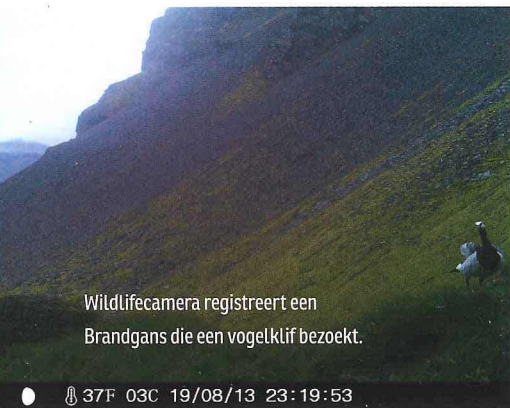
15 | LITERATUURLIJST 92

**16 | LIJST VAN DEELNEMENDE
ONDERZOEKERS 95**

6 | EEN ONT- HOOFDE VOEDSEL- PYRAMIDE

Maarten Loonen

Wildlifecamera registreert een
Brandgans die een vogelklif bezoekt.

37F 03C 19/08/13 23:19:53

Jan Mayen ligt ongeveer 600 kilometer
ten noordoosten van IJsland en 500
kilometer ten oosten van Groenland.

Tabel 1 | Aantal gevangen poolvossen verdeeld over drie perioden. Gegeven zijn het aantal jaren met het gemiddelde, het minimum en maximum aantal gevangen vossen. Sinds 1965 is de jacht op de poolvos verboden. Tegenwoordig komen geen vossen meer op het eiland voor.

Periode	Jaren met gegevens	gemiddeld	minimum	maximum
1906-1918	4	175	45	263
1920-1946	26	38	0	125
1947-1965	19	13	0	24

Die afgelegen ligging maakt het eiland moeilijk bereikbaar. Alles wat er leeft op land: plant, dier en mens leeft er in een isolement. Er is een lange reis over zee nodig om het eiland te bereiken. Drieënhalve dag duurde de reis met Zr.Ms. Zeeland om er te komen.

Ten tijde van de zeventiende-eeuwse walvisvaart werd dat isolement bijna iedere winter doorbroken doordat het pakijks van de Arctische oceaan tot voorbij Jan Mayen reikte. Dat pakijks komt langs de oostkust van Groenland veel zuidelijker voor dan aan de Europese kant van de Atlantische Oceaan omdat de koude Oostgroenlandstroom het ijs uit de Arctische Oceaan naar het zuiden voert, waar het langzaam smelt en ver-

dwijnt. Maar klimaatverandering heeft ook hier de situatie veranderd waardoor het eiland 's winters al lang niet meer geheel omgeven wordt door ijs.

Het ijs vormde een verbinding waarover pooldieren het eiland konden bereiken. De poolvos was zo'n soort. Het eiland Jan Mayen moet regelmatig vol hebben gezeten met deze kleine roofdieren. Zijn dikke wintervacht was een reden om poolvossen te vangen. Vangststatistieken over de periode 1906 tot en met 1965 geven een totaal van 1817 gedode vossen, bijna 80% blauwe vossen. De aantallen wisselden sterk tussen de jaren, maar namen ook af. Er waren uitschieters met meer dan 250 vossen in de jaren 1906 en 1917, maar

Vossenval

ook jaren dat er geen enkele vos werd gevangen (tabel 1). Nog steeds staan er op allerlei locaties op het eiland vossenvallen. We zijn er verschillende tegengekomen. Vaak was het enkel een klein houten rekje van ongeveer een halve bij een halve meter en wat stenen. Het rekje werd scheef gezet en aan de bovenzijde verzwaard met enkele stenen. Twee smalle plankjes hielden het rekje aan één kant omhoog bijeengehouden door een stokje dat als een spies naar binnen was gericht en waaraan een klompje vlees zat. De spies reikte tot midden onder het rekje. Zodra de poolvos aan dit vlees trok, vielen de twee plankjes uit elkaar en kreeg de poolvos het rekje met stenen op zijn kop. Het beest zat daardoor vast en vroom dood, zonder dat de vacht werd beschadigd. Honderden poolvossen werden zo gevangen. Het was samen met de aanwezigheid van zeehonden op de rand van het pakijns een belangrijke reden voor Noorse pelsjagers om naar Jan Mayen te komen.

Die poolvossen moeten een geweldig effect hebben gehad op het ecosysteem. In de zomer waren zeevogels het belangrijkste voedsel voor de poolvossen. Overal waar ze nesten konden bereiken moeten ze deze hebben leeggeroofd. Het eiland Jan Mayen zit nog steeds vol met broedende zeevogels in de zomer, want zeevogels kunnen het eiland wel vliegend bereiken en er zijn geen andere eilanden of broedlocaties in de buurt. De meeste zeevogels broeden op kliffen, onbereikbaar voor roofdieren zoals de poolvos. Ook op Jan Mayen zitten de kliffen vol met allerlei soorten waarover elders in dit boek geschreven wordt. De Noordse Stormvogel heeft altijd tot de meest talrijke soorten behoord. Het broedseizoen van deze soort duurt relatief lang. Toen wij in augustus aankwamen op het eiland was het zowat de enige vogelsoort waarvan de witte donsjongen nog overal op de kliffen zaten. Veel kliffen eindigen in zee, maar op sommige plaatsen konden we de onderkant van de klif over land bereiken en

de Noordse Stormvogels zaten gewoon binnen handbereik. Als je ze probeerde op te pakken gaan ze overgeven om je weg te jagen, maar verder kunnen ze zich alleen maar verdedigen door misbaar te maken. Het feit dat we ze zo eenvoudig konden bereiken laat zien dat er absoluut geen vossen op het eiland aanwezig waren. Ze zouden al deze jongen gedood hebben. Niet alleen om meteen op te eten, maar ook als wintervoorraad. Want 's winters is er veel minder voedsel op het eiland en moeten de poolvossen het doen met het voedsel dat ze 's zomers in de bodem hebben verstopt of aas dat aanspoelt op de stranden. Totdat het ijs weer komt en de mogelijkheid geeft om achter de ijsbeer aan te gaan en te eten van de restjes die de ijsbeer achterlaat. En in het voorjaar, als de vogels nog niet terug zijn, kan er gejaagd worden op jonge zeehonden, die op het ijs geboren worden.

Een ander roofdier, dat regelmatig over het ijs in de winter Jan Mayen bereikte was de ijsbeer. Ook daarvan zijn

er verschillende verhalen dat ze op Jan Mayen werden geschoten. De ijsbeer zal indien mogelijk ook aangeschoven hebben aan de rijke vogeldis in de zomer, hoewel hij meestal met het ijs in de zomer weer vertrekt omdat hij liever vette zeehonden eet. Een ijsbeer zit minder vast op het eiland dan de poolvos. Poolvossen hebben een hekel aan zwemmen en koelen veel te hard af in het koude water als hun vacht nat wordt. Ijsberen echter zijn fantastische zwemmers. Ze heten niet voor niets in het Latijn de beer van de zee: *Ursus maritimus*. Ze hebben een dikke laag vet, die ze warm houdt als hun vacht veel van zijn isolerende werking verliest doordat hij nat wordt. Hoewel Jan Mayen niet meer 's winters in het ijs ligt, komen er nog steeds af en toe ijsberen aan land. De laatste twee hebben er echter weinig plezier van gehad. In 1979 was de voorlaatste landing van een ijsbeer, die terstond probeerde in te breken in het Noorse weerstation waar mensen aanwezig waren. Dat was voldoende reden om de ijsbeer dood te schieten. De kop van dit prachtige dier hangt nog steeds in het Noorse station met een klein schildje eronder waarop staat dat deze ijsbeer rechtmatig geschoten is. Dat geldt niet voor de laatste ijsbeer die op Jan Mayen is waargenomen en aan land kwam in 1996. Een Deense onderzoeker voelde zich zo bedreigd dat ook deze ijsbeer meteen na zijn ontdekking werd omgelegd. Ook de kop van deze ijsbeer hangt in het Noorse station, maar hierbij is de boodschap dat deze onwettig is geschoten.

Dit verhaal laat overigens duidelijk zien dat de ijsberen door de verandering van het klimaat behoren tot de zwaar bedreigde diersoorten. Niet alleen het natuurlijke biotoop van het pakijns met de bereikbare zeehonden verdwijnt, ook de sneeuwranden nodig voor het maken van een sneeuwhol worden steeds zeldzamer. Bovendien zijn er voor de ijsbeer weinig alternatieven. Er wordt weinig ruimte gegeven aan de ijsbeer om de zomer op land door te brengen. De twee laatste ijsberen die op Jan Mayen zijn geweest zijn daarvan een schokkend voorbeeld. Zelfs op dit zowat onbewoonde eiland

was er geen enkele kans op overleving.

Het ontbreken van landroofdieren, houdt niet in dat er geen rovers zijn. Tijdens ons bezoek bleek dat de Grote Jager de laatste decennia sterk is toegenomen. De Grote Jager is een grote bruine roofmeeuw. Een zeevogel met zwemvliezen, zonder klauwen, maar toch een gespecialiseerde moordmachine. Overal op het eiland kwamen we karkassen tegen van leeggegeten en verdroogde Noorse Stormvogels, die door de Grote Jagers gedood waren. We hebben ook nog enkele jongen gezien. En de volwassen vogels verdedigden nog steeds hun territoria door van honderden meters afstand, laag bij de grond recht op ons af te vliegen en pas op het laatste moment met zoevend geluid een bijna haakse bocht te maken. Wij waren zeer onder de indruk, maar een poolvos zou ongetwijfeld ook met de jongen van deze vogel korte metten hebben gemaakt.

Kop van de laatste op Jan Mayen geschoten ijsbeer.

Niet alleen roofdieren ontbreken op Jan Mayen maar ook typische grazers als het rendier of de lemming komen niet voor. Dat komt deels vanwege de geïsoleerde ligging en deels door de moeilijke koude winters. Deze soorten ontbreken op de meeste afgelegen Arctische eilanden. Mocht het deze dieren lukken om een eiland te bereiken, dan is er vaak niet genoeg voedsel om de winter door te komen. Lemmings kunnen alleen overleven als er voor de vorst een dik pak sneeuw valt, waaronder ze beschutting kunnen vinden. Dat is vaak niet het geval op Jan Mayen. De sneeuw valt te laat en dooit soms weer in een warme periode midden in de winter. Ook voor rendieren maken de onvoorspelbare hoeveelheid sneeuw en de warme periodes in de winter overleving moeilijk.

Dat de grazers ontbreken op Jan Mayen is ook te zien aan de vegetatie.

Resten van een kleine Rietgans.

Grasverzamenen op een uitkijkpost van Grote Burge-
meester. Gras is onbegraasd en in bloei.

Stukje gras met hoge keuteldichtheid bij een plaje in de Guineabukte.

Grasgroei bij een Noorse militaire post uit de WWII

Eigenlijk groeien er alleen mossen en korstmossen op de vulkanische rotsen. Gras is een zeldzaamheid. Er is wel eens geopperd dat het voorkomen van gras afhankelijk is van de aanwezigheid van grazers. Een interessante gedachte, die voor ons reden was voor een verkenning. Er is echter ook een andere groep grazers: de ganzen. Die kunnen het eiland vliegend bereiken, maar komen er nauwelijks voor. Zou dat komen door een gebrek aan voldoende gras? Op Spitsbergen zijn er ganzen en rendieren. Misschien spelen de rendieren wel een belangrijke rol in het creëren van ganzenweiden.

We hebben op alle plekken op het eiland gekeken of we grasveldjes konden vinden. Uiteindelijk bleken die alleen voor te komen onder vogelkliffen, die niet direct aan zee lagen en rond plekken waar mensen verbleven. De zeevogels in de vogelkliffen verrijken de bodem onder de klif met hun poep. Alle planten worden daardoor op die plekken groter en groener. En inderdaad vonden we prachtige grasveldjes maar weinig sporen van begrazing. Het gras was lang en de grastopjes waren intact. Ook was opvallend dat er rond oude bewoningsplekken gras voorkwam. Dat gold voor de plekken die nu bewoond zijn, maar ook voor het oude onbewoonde meteorologische station Gamle Metten, ook voor de plek waar soldaten zich in de Tweede Wereldoorlog ophielden, ook voor de locatie van het Oostenrijks onderzoeksstation dat in de negentiende-eeuw in Maria Musch baai stond, en voor het zeventiende-eeuwse walvisvaartstation in Walrusbaai. Op al deze plekken is nog steeds gras te vinden. Enerzijds omdat de bodem verrijkt is met voedselresten of poep. Anderzijds omdat de bewoning zorgde voor erosie van mossen en korstmossen waarna grassen de plekken konden overnemen, omdat die beter bestand zijn tegen betreding. We hebben de aanwezigheid van grassen op deze plekken gekarteerd en steeds verdween het gras uit de vegetatie zodra we een tiental meter weglieden van de bewoningsplaatsen.

Op de plek waar de Noren zich in de Tweede Wereldoorlog ophielden vonden we in het gras ook nog een stuk

bot dat van een rund bleek af te stammen. Er is een foto uit 1923 bekend van een rund op Jan Mayen. Zouden er vaker door mensen runderen op Jan Mayen zijn gebracht om te dienen als bron van melk en vers vlees? Die aanwezigheid kan ook van belang zijn voor het nu nog voorkomen van grassen. Er werd dan lokaal veel gepoept en waarschijnlijk werd er ook hooi geïmporteerd. We hebben afgelopen zomer op Spitsbergen al op meerdere plekken waar vroeger vee liep gras bemonsterd om via DNA te kijken naar de herkomst van dat gras. Kunnen we aantonen, dat het gras eigenlijk geïmporteerd is door mensen? We hebben ook op Jan Mayen gras verzameld, maar op het moment van schrijven nog niet kunnen analyseren.

En hoe zat het met de ganzen? Die zijn een relatief zeldzame verschijning op Jan Mayen. En dat verbaast ons niet meer, nu we gezien hebben op hoe weinig plekken er grasveldjes voorkomen. Ook drinkwater bleek op veel plekken nauwelijks voor handen voor deze vogels. Tijdens onze

Jonge stormvogel op vogelklip binnen handbereik.

expeditie zagen we 56 Brandganzen en 14 Grauwe Ganzen. Dat zijn er relatief veel gezien de eerdere waarnemingen. Er zaten jonge ganzen bij, maar of die werkelijk op Jan Mayen waren geboren of slechts op doortrek waren vanaf Groenland via IJsland naar Europa was niet vast te stellen. Ganzenkeutels werden er wel gevonden, vooral op de enkele plekken met zoet water zoals Nordlaguna, waar de ganzen langs de oever gerust hadden. Maar sporen van begrazing aan de planten waren zeldzaam. Alleen in Guinea baai werd een plek gevonden, waar de ganzenkeutels een hoge dichtheid bereikten en waar het gras zwaar begraasd was. Die plek was slechts honderd vierkante meter groot, naast een kleine zoet water plas, tegen het strand. In de buurt lag een karkas van een dode kleine rietgans als bewijs dat het ondanks de afwezigheid van roofdieren geen gemakkelijk leven is voor ganzen op Jan Mayen. 🐦